

ULUSLARARASI BİR UÇAK SKANDALI “EKREM KÖNİĞ OLAYI”NIN ORTAYA ÇIKARILMASINDA WASHINGTON BÜYÜKELÇİSİ MEHMET MÜNİR ERTEGÜN’ÜN ROLÜ*

Fatma ÖZTÜRK ŞAHİN**

Öz

Türkiye Cumhuriyeti tarihi, Atatürk’ün vefat ettiği ve İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı seçildiği dönemde bazı yolsuzluk ve skandallara sahne olmuştur. Bunlardan ilki Muhittin Üstündağ davasıdır. Bunu İmpeks, Denizbank ve Satie olayları takip eder. Celal Bayar hükümetini yıpratana ve hükümette birtakım değişikliklere neden olan bu olaylardan bir başkası da Ekrem Köniğ skandalıdır. Bu çalışmanın amacı uluslararası boyutları da olan ve sonuçları itibariyle diğerlerinden farklılık gösteren Köniğ skandalını ve bu skandalın ortaya çıkarılmasında 1934-1944 yılları arasında Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Erteğün’ün rolünü incelemektir. Ayrıca bu skandal neticesinde iç politikada yaşanan gelişmeler ve kabinedeki değişiklikler, bu değişikliklerle ilgili İstanbul Amerikan Konsoloslğunun yorumu Türk basınının yorumuyla birlikte değerlendirilecektir. Bu çalışmada NARA (National Archives and Records Administration- Amerikan Milli Arşivi), FRUS (Foreign Relations of the United States- Amerikan Dışişleri Bakanlığı Yazışmaları), T.C. Washington Büyükelçiliği Arşivi belgelerinden ve hatıralardan yararlanılmıştır. Bu uluslararası uçak skandalı, Mehmet Münir Erteğün’ün ihbarıyla ortaya çıkarılmış, fakat bir süre örtbas edilmiştir. Bu skandal pek çok ülkenin başkentini sarstığı gibi Türkiye’de henüz cumhurbaşkanı seçilmiş İsmet İnönü’nün kendisine muhalif unsurları saf dışı etmesi için de bir fırsat olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekrem Köniğ, Mehmet Münir Erteğün, Uçak skandalı.

THE ROLE OF MEHMET MUNİR ERTEGÜN, AMBASSADOR AT WASHINGTON IN UNCOVERING THE INTERNATIONAL AIRPLANE SCANDAL “EKREM KONİĞ CASE”

* Bu çalışma, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda sunulan “Mehmet Münir Erteğün’ün Hayatı ve Türk Yakınçağı’ndaki Yeri” başlıklı doktora tezinden hazırlanmıştır.

** Dr., (fatmaece2002@hotmail.com).

Abstract

Turkish contemporary history faced with some corruptions and scandals during the period Atatürk died and İsmet İnönü was elected president. The first of these was the case of Muhittin Ustundag. The cases of Impex, Satie and Denizbank followed it. Another of these scandals was Ekrem Konig Scandal wearing out Celal Bayar cabinet and causing some changes in his cabinet. The aim of this paper is to study Konig Scandal which is different from others in view of the fact that its consequences and also has international dimensions and the role of Mehmet Munir Ertegun in uncovering the scandal, the Turkish Ambassador at Washington between the years 1934-1944. Besides, internal political developments and changes in the cabinet and İstanbul American Consulate's comment on these changes will be studied with the comments from Turkish press. In this study, it has been made use of NARA (National Archives and Records Administration), FRUS (Foreign Relations of the US) and memoirs. This international airplane scandal was uncovered by Mehmet Munir Ertegun, however it was suppressed for a while. It not only shook the capitals of many countries but also was an opportunity for İsmet İnönü who had been just elected president and wanted to eliminate the dissenters around him.

Keywords: Ekrem Konig, Mehmet Munir Ertegun, Airplane scandal.

Giriş

Avrupa'nın ve ardından dünyanın bir dünya savaşından başka bir dünya savaşına gidişini hazırlayan dönemi, 1919'da I. Dünya Savaşı'nı bitiren barış antlaşmalarındaki haksızlık ve adaletsizlikler belirlemiştir. İki savaş arası dönemde, özellikle 1930'lardan itibaren statükonun değiştirilmesi yönünde bir dış politika izleyen Almanya ve İtalya ile bu statükoyu korumak isteyen İngiltere ve Fransa gibi savaşın galip devletleri olmak üzere iki grup belirmeye başlamıştır. Uluslararası alanda büyük güçlüklerle sağlamış olduğu statüyü sürdürmek ve barışı korumak isteyen Türkiye de dolayısıyla statükocu gruba doğru kaymaya başlamıştır. Bu sebeple Türkiye, Milli Mücadele döneminde Atatürk'ün deyimıyla "avamili tabiiyeden mütehassıl" Sovyetlere dayanan dış politikasını 1936 yılından itibaren Batı'ya kaydırmıştır. Bu dış politika değişikliğinde statükoyu değiştirmek isteyen grubun saldırgan politikaları nedeniyle değişen uluslararası ortam etkili olmuştur. İtalya'nın 1935-1936'da Habeşistan'ı işgal etmesinin Akdeniz'de doğurduğu tehlike, Türkiye'yi, denizlerde güçlü olan ve aynı kaygıları taşıyan İngiltere'ye yaklaştırmıştır¹. İki savaş arası dönemde yavaş yavaş bloklar oluşmaya başlarken İspanya'da bir iç savaş patlak vermiştir. İspanya'da krallığın yıkılmasının ardından 1930'da kurulan cumhuriyet yönetimine karşı, Temmuz 1936'da Fas'taki birliklerin

1 Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2002, ss. 13-14; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014*, Der Yay., İstanbul, 2015, s. 827; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Alkım Yay., İstanbul, 2007, s. 47.

komutanı General Franco kralcı bir ayaklanma başlatmıştır. Bu iç savaşın nedenleri, İspanya'nın 19. yüzyıldan itibaren yaşadığı istikrarsızlık ve iç karışıklıklardır².

İspanya'da General Primo de Rivera, 1923 Eylül'ünden itibaren sürdürdüğü diktatörlük rejimini baskı ve eleştiriler nedeniyle sona erdirmiş ve Kral 13. Alfonso'nun emrine boyun eğerek 29 Ocak 1930 tarihinde istifasını vermiştir. Bununla birlikte Rivera'nın diktatörlük dönemi Fas sorununu çözmüş, ekonomik gelişme ve reformlar konusunda büyük atılımlar yapmıştır. Primo de Rivera'nın istifasının ardından Kral, İspanyol Fas'ı komutanlarından General Damaso Berenguer'i yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiş, 12 Nisan 1931'de bir yıl gecikmeli olarak yerel seçimler yapılmıştır. Seçimleri cumhuriyetçiler kazanmış ve Kral Alfonso ülkeyi terk etmiştir. Böylece İspanya'ya ikinci kez cumhuriyet rejimi gelmiştir. Bununla birlikte ikinci cumhuriyetin kurulması, ülkedeki gerginliği daha da arttırmıştır. Zira solun desteğiyle İspanyol liberallerinin hazırladığı ilerici anayasayla aristokrasi, kilise ve büyük toprak sahipleri tarihte ilk kez ayrıcalıklarını yitirmektedir. Bunların yanı sıra İspanya'da anarşist, sosyalist, komünist gibi çok çeşitli radikal grupların bulunması da çatışma için hazır zemin oluşturmuştur³.

Cumhuriyet toprak, kilise, ordu, eğitim ve çalışma ilişkileri gibi pek çok alanda bir anda pek çok şeyi değiştirmeye kalkmıştı. Toplumsal düzene yönelik tehdit ve sınıf ilişkilerinin bozulması gittikçe daha yoğun hissedilmeye başlanmıştı. Bu nedenle cumhuriyet rejiminin getirdiği değişiklikler bir taraftan büyük beklentiler doğururken diğer taraftan da cumhuriyetin birçok güçlü düşman edinmesine sebep oldu. Cumhuriyete öldürücü darbe, rejime sadakat yemini eden askeri kesimden geldi. Francisco Franco'nun da dâhil olduğu bir grup sağcı general 8 Mart 1936'da Madrid'de bir araya gelerek hem İspanya'nın uluslararası saygınlığını hem de içeride de düzeni yeniden kurmak için bir ayaklanma başlatmayı kararlaştırdılar. Otoriter ve korporatif bir devleti savunan sağcı monarşist lider José Calvo Sotelo'nun 13 Temmuz 1936'da cumhuriyetçi polislerce öldürülmesi ayaklanma planlayıcılarını harekete geçirdi. Bunlar arasında, Kanarya Adaları'nda görevli, 17 Temmuz akşamı İspanyol Fas'ında ayaklanan garnizonun komutasını eline alan General Franco da vardı. Franco 18 Temmuz sabahı savaş ilan ederek Cumhuriyetin hükümetine karşı olduğunu duyurdu⁴.

2 Sander, *a.g.e.*, s. 55; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 263; İlhan Uzgöl, İspanya İç Savaşı kutusu, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1*, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 295; Gültekin K. Birlik, "İspanya İç Savaşı'nda (1936-1939) Türkiye'nin Dış Politikası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 12 S. 24, Ankara, (Güz 2016), 122-155, ss. 126-127.

3 Eyüp Uyanık, *Türkiye- İspanya İlişkileri (1923-1939)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, ss. 19-28, 40-44.

4 Julián Casanova, *İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 2012, ss. 27-28.

İsyan sonrası başlayan iç savaşta, savaşı başlatan sağcılar Milliyetçi, solcular ise cumhuriyetçi olarak nitelendirilmiştir. Meşru hükümete karşı yapılan bu hareket, İtalya ve Almanya'nın desteğiyle kısa bir sürede ülkede başarı kazanmış, buna karşılık İngiltere ve Fransa bir "karışmazlık komitesi" kurarak isyancılara karşı tavrı almıştır. Diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin meşru hükümete desteği sınırlı ve yetersiz kalmıştır.

Türkiye de bu karışmazlık komitesinin Londra'da Ağustos 1936'da düzenlenen ilk toplantısına katılmıştır. Bu iç savaşta diğer ülkelerden gelenler de savaşmış, General Franco kuvvetleri dört koldan Madrid'e saldırırken, daha sonra uluslararası ilişkilerde yabancılarla işbirliği yapanlar için kullanılacak bir ifadeyle, beşinci bir kolun (fifth column) da kendilerine destek olduğunu söylemişlerdir. Sonuç olarak Franco 1939'da denetimi ele geçirerek 1975 yılına kadar ülkeyi yönetmiştir⁵.

Dış politikada bu gelişmeler yaşanırken Türkiye iç siyaseti de sarsıntılı günler geçirmektedir. Cumhuriyetin 15. yıldönümü yaklaşırken Atatürk'ün de hastalığı ilerlemektedir. 9 Kasım 1938'de Dolmabahçe Sarayı'nda ikinci ve son komaya giren Atatürk 10 Kasım'da hayata gözlerini yummuştur. Son nefesini verirken Atatürk'ün cumhuriyetin kuruluşundan itibaren neredeyse kesintisiz başbakanı olan İsmet İnönü iktidarda değildir⁶. 4 Mart 1925'ten itibaren 12 yılı aşkın bir süredir başbakanlık görevini yürüten İnönü, Atatürk ile aralarındaki anlaşmazlıktan dolayı 1 Kasım 1937'de başbakanlıktan istifa etmişti. İki lider arasındaki en temel anlaşmazlık konusu, İnönü'nün devletçi uygulamalarından beklenen sonuçların alınmaması ve Atatürk'ün bu uygulamalardan yana olmamasıydı. Bunun yanı sıra Atatürk'ün kabineye sık sık müdahale etmesi de İnönü'yü rahatsız ediyordu. İnönü'nün istifası üzerine Atatürk bu görevi, İnönü'nün İktisat Vekili Celal Bayar'a vermişti⁷.

Atatürk vefat ettiği sırada başbakanlıktan ve parti genel başkanlığından uzaklaşan İnönü bir süredir siyasetten uzaktadır ve iktidarda Celal Bayar vardır. Celal Bayar hükümeti yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra Atatürk vefat etmiştir. Atatürk'ün vefatı nedeniyle ertesi günü seçim yapılmış, İsmet İnönü 322 oyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı seçilmiş ve böylece siyasete geri dönmüştür. Devlet başkanlığındaki bu değişiklik üzerine Celal Bayar, kabinesinin istifasını vermiş, İnönü de onu yeniden hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. İnönü, yeni Bayar kabinesinde İçişleri eski bakanı Şükrü Kaya ile Dışişleri eski bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı dışarıda bırakarak bu mevkilere güvendiği kendisine yakın kimseleri getirmiştir. Ancak Bayar'ın bu ikinci kabinesinin ömrü sadece iki buçuk ay (11.11.1938- 25.01.1939) sürmüştür. Zira İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçildiği dönemde Türkiye iç politikada çeşitli meseleler yüzünden hareketli günler geçirmiştir. II. Dünya Savaşı'na

5 Sander, *a.g.e.*, s. 55; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 263; Uzgel, *a.g.e.*, s. 295; Birlik, *a.g.m.*, ss. 126-127.

6 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, ss. 18, 20.

7 Yücel Demirel, *Atatürk Belgeler, Elyazısıyla Notlar, Yazışmalar*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2017, s. 347.

gidilen bu süreçte Türkiye, devlet görevlilerinin isminin karıştığı çeşitli yolsuzluk olaylarıyla sarsılmıştır⁸.

Yaklaşık iki buçuk ay süren İkinci Bayar Hükümeti'nin sonunu getiren bu yolsuzluklardan ilki, tek parti döneminde Atatürk'ün çevresindeki en güçlü siyasi kişiliklerden biri olan İstanbul valisi, dolayısıyla CHP İstanbul il başkanı ve İstanbul Belediye Başkanı (1928-1938) Muhittin Üstündağ davasıdır. İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının ardından Üstündağ ile ilgili basında istifa edeceğine yönelik haberler çıkmaya başlamıştır. Üstündağ bu haberleri tekzip etmiş, ancak aynı gün vekâlet emrine alınarak yerine Lütfi Kırdar atanmıştır. Bu arada 1938'in ilkbaharında Üstündağ, İstanbul'daki Asri Mezarlık meselesiyle ilgili yargılanmış ve beraat etmişti. Zaten dava, cumhuriyetin 15. yılı nedeniyle çıkarılan af yasası ile düşmüştü. Görevden alınmasından iki hafta sonra Üstündağ hakkında, Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün katafalkını ziyaret eden kalabalığın yarattığı izdiham nedeniyle meydana gelen ölümlerle ilgili olarak soruşturma açılır. Soruşturma belediyenin on yıllık faaliyetlerinin incelenmesi şeklinde genişletilir. Üstündağ hakkında Asri Mezarlık, otobüs, Surp Agop Mezarlığı gibi çeşitli davalar açılır, Üstündağ bu davalardan beraat eder⁹.

Muhittin Üstündağ davasını, İmpeks, Satie ve Denizbank ile ilgili yolsuzluk ve suiistimal davaları takip eder. Denizbank tarafından İngiltere'ye sipariş edilen, fakat İktisat Vekâleti'nce sözleşmesi onaylanmayan on bir geminin alımında İmpeks adlı şirketin komisyonculuk yaptığı iddia edilir. Ayrıca yine Denizbank'ın Satie şirketi binasını usulsüz bir şekilde satın aldığına dair başka bir iddia da ortaya atılır. Bu iddiaların ve sonrasındaki davaların odak noktası, Celal Bayar Hükümeti'nin en önemli ve tek girişimi olarak adeta hükümetin bir sembolü durumundaki Denizbank'tır. Bu davalarla Celal Bayar'a yakın olan Denizbank yönetici kadrosu tamamen tasfiye edilmiştir. Üstündağ davasının ardından açığa çıkan bir kaçakçılık olayı da hükümette başlayan değişimi hızlandıracaktır¹⁰.

İspanya iç savaşında Türkiye, yukarıda da bahsedildiği gibi İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu karışmazlık komitesine katılmış ve komitenin kararlarına uygun olarak bir karışmazlık politikası takip etmiştir. İspanya'daki Türk diplomatların, iç savaşdaki durumun cumhuriyetçilerin aleyhine olduğunu belirten raporlarına rağmen Türkiye, yasal olarak yönetimde olan Cumhuriyetçi hükümeti tanımaya devam etmiş, bununla birlikte 1936'da aldığı karara uygun olarak cumhuriyetçi hükümete hiçbir şekilde silah, mühimmat, harp malzemesi, hazır veya sökülmüş uçak ve gemi göndermemiştir. Türkiye iç savaşın herhangi bir cephesine savaş sona erene kadar taraf olmamıştır. Türkiye 1937 yılında

8 Aydemir, *a.g.e.*, ss. 23, 25; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap (Birinci Bölüm)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, ss. 18, 20; *Cumhuriyet* (12 İnkiteşrin 1938), s. 1.

9 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt I, İletişim Yay., İstanbul, 2012, ss. 183-187; *Cumhuriyet* (19 İnkiteşrin 1938), s. 1.

10 Koçak, *a.g.e.*, ss. 211-213, 223.

İngiltere’den savaş uçağı satın almış, bunların İspanya sularından geçişleri sırasında Franco kuvvetleri tarafından muayene ve teftişe tabi tutulmaları gibi arzu edilmeyecek durumlarla karşılaşmamak için İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile irtibata geçmiştir. Türkiye’nin iç savaşın her iki cephesiyle de mesafesini korumasına rağmen iç savaş devam ederken Türkiye’nin Kanada’daki bir fabrikaya İspanya’ya gönderilmek üzere uçak sipariş ettiğine dair haberler ortaya çıkmaya başlar¹¹.

İspanya İç Savaşı sırasında ortaya çıkan “Ekrem König¹² Olayı” ya da Amerikan Arşivlerine yansımış şekliyle “Uçak Skandalı”nın hem ulusal hem de uluslararası alanda yansımaları olmuştur. Atatürk’ün vefatı ve ardından İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesinden kısa bir süre sonra ortaya çıkarılan bu yolsuzluk olayının başında gizli istihbarat işleri içinde olan Ekrem Hamdi Bakan (König) vardır. Olayda Milli Savunma ve Dışişleri Bakanlığı’nun imza ve mühürleri taklit edilerek Türk Hükümeti adına Kanada’dan savaş uçağı sipariş edilip iç savaş içerisindeki İspanya’ya gönderilmeye teşebbüs edilmiştir.¹³

Ekrem König skandalı başta Türkiye ve ABD başkenti olmak üzere Kanada, Belçika, Fransa ve İspanya başkentlerini de sarsmıştır. Siparişi yapılan bu uçaklar Amerikan uçaklarıdır, uçak parçalarını toplayıp gönderecek şirket ise bir Kanada şirkettir. Sahteliği sonradan anlaşılan resmi belgelere göre bu uçakları Türk Hükümeti sipariş etmiş ve uçakların İspanya’daki Cumhuriyetçi Hükümet’e Fransa ve Belçika kanalıyla gönderilmesi planlanmıştır. Bu sırada Türkiye adına uçak siparişlerinde tek yetkili kurum Washington Büyükelçiliği’dir ve burada büyükelçi olarak Mehmet Münir Erteğün görev yapmaktadır¹⁴.

1. Mehmet Münir ERTEGÜN (1883-1944)

Hem İmparatorluğun son döneminde hem de Cumhuriyet döneminde yaşayan Mehmet Münir Erteğün hayata ve olaylara bakışı seküler olan, İngilizce ve Fransızca hâkim, felsefeye meraklı bir Osmanlı-Türk aydınıdır. Erteğün’ün annesi Özbekler Tekkesi Şeyhi İbrahim Edhem Efendi’nin kızıdır, baba tarafından soyları ise Hazreti Nasuhi sülalesine dayanır. Erteğün eğitim alanındaki modernleşme çalışmalarının en belirgin örneklerinden biri olan Mekteb-i

11 Birlik, *a.g.m.*, ss. 122, 127, 128; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-59-399-6, 11.11.1937.

12 Ekrem Hamdi König, Babası Kiraz Hamdi Paşa ve Damat Ferit Hükümeti’nde Harbiye Nazırı olan dayısı Süleyman Şefik Paşa 150’likler arasında yurtdışına sürüldü. Ekrem Hamdi Almanya’da eğitim gördükten sonra I. Dünya Savaşı’nda Alman zabıtlarce istihbarat konularında çalıştırıldı. Soyadı Kanunuyla, Almanların kendisine verdiği Almanca’da “kral” demek olan “König” soyadını seçti. Savaşın sonu ticarete atılarak çeşitli Alman firmalarının temsilciliğini üstlendi. Sinan Kunalalp, “İspanya İç Savaşı’nda Uçak Ticareti ve Ekrem König”, *Tarih ve Toplum*, C. 10 S. 60, İletişim Yay., İstanbul, Aralık 1988, s. 6; Koçak, *a.g.e.*, s. 195.

13 Koçak, *a.g.e.*, ss. 192-193; “Ekrem König Meselesi”, *Ulus* (18 Şubat 1940), s. 2.

14 The U.S. National Archives of Records Administration, (bundan sonra NARA), Microfilm 1224, roll 1, 16 Mart 1939.

Hukuk-ı Şahane’de eğitim görmüştür. Üniversite düzeyindeki bu kurumun yeni açılması nedeniyle bu dönemde dil bilen hukukçu sıkıntısı çekilmektedir. Münir Ertegün, yıkılışa doğru gidilen süreçte Osmanlı Devleti’nin kendi yetiştirdiği az sayıdaki hukukçudan biri olarak Babiali Hukuk Müşaviri sıfatıyla Brest Litovsk ve Sevr görüşmelerine katılmış ve etkin bir görev üstlenmiştir. Milli Mücadele döneminde Ertegün bu kez Bilecik Mülakatı heyetinde yer almıştır. Osmanlı Devleti’nin seçkin hukukçularından ve padişaha sadakatle bağlı olan Ertegün burada ciddi bir yol ayrımıyla karşı karşıya kalmış, fakat sonunda tercihini Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti’nden dolayısıyla Milli Mücadele’den yana yapmıştır. Ertegün’ün Bilecik Mülakatı ile Ankara Hükümetine katıldıktan sonra yeni bir devletin temellerinin atılması aşamasındaki etkinliği daha dikkate değerdir. Milli Mücadele’nin ihtiyaç duyduğu yabancı dile hâkim bir hukukçu olarak Fransızlarla yapılan Ankara İtilafnamesi’ndeki misyonu ve Lozan Konferansı’ndaki rolü bunların en önemlilerindedir.

Bu görüşmelerdeki etkili görevinden sonra devlet hizmetine büyükelçi olarak devam eden Ertegün bir yandan da Atatürk başta olmak üzere pek çok devlet yöneticisini Batı’nın fikri kaynaklarıyla ve yenilikleriyle beslemiştir. Ertegün, elçilik görevlerinin yanı sıra Osmanlı borçları ve Musul meselesi gibi zorlu problemlerle de uğraşmıştır. Bern, Paris ve Londra elçiliklerinden sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin artan bir ivme kazandığı dönemde Washington’da büyükelçilik görevi yürüten ve orada görevi başında vefat eden Ertegün, cenazesi ile de bir nevi hizmete devam etmiş, cenazesi Missouri zırhlısı ile Türkiye’ye getirilirken ülkesini II. Dünya Savaşı’nın karanlık atmosferinden de çıkarmıştır. Ertegün Washington’da on yıl (1934-1944) süreyle büyük bir özveriyle görev yapmış ve Amerikalı yöneticilerin de büyük saygısını kazanmıştır.

Gazeteci Ahmet Şükrü Esmer, 17 Nisan 1943 tarihindeki makalesinde Münir Ertegün ile ilgili şunları yazmıştır:

“Birleşik Amerika dünyanın en büyük devleti olarak belirmektedir. Bu büyük demokraside nasıl temsil edildiğimiz, hiç şüphesiz, her Türkü alakalandırmaktadır. Son yaptığım seyahatte gördüklerime ve işittiklerime dayanarak, bu noktada vatandaşlarımı sevindirecek malumat verebilecek vaziyetteyim. Washington’da Türkiye’yi, memlekette uzun zaman “hoca” sıfatıyla hürmet telkin eden, hariciyecisi, Lozan konferansında müşavir ve Londra ve Paris gibi devlet merkezlerinde Büyükelçi sıfatıyla tecrübe içinde yoğrulmuş bulunan Münir Ertegün temsil etmektedir. Bay Münir Ertegün, aynı zamanda milletlerarası şöhreti olan bir hukuk bilgini ve yüksek seciyeli bir insandır. Washington büyükelçimizin memleketimizde çok sayıldığını ve çok sevildiğini biliyorduk. Aynı sevgi ve itimadı Amerikalılara da telkin ettiğini görmekte sevindik. Büyükelçimizin ne derece sevildiğini anlatabilmek için Washington’da iken temas ettiğimiz Hariciye Nezareti erkânından birinin şu sözlerini nakletmeyi faydalı görüyoruz. Bu zat Büyükelçimizden bahsederken ‘Washington’da Bay Münir tarafından söylenildiği bildirilen bir söze inanmayacak hiçbir kimse yoktur’ demiştir.”

Amerika Birleşik Devletleri Hariciye erkânından başka bir kişi de demiştir ki: “Bay Münir’i o kadar seviyoruz ki istediği bir işi yapmak için araştırmadığımız imkân kalmaz.”

“Bunlara benzeyen sözleri resmi olmayan şahısların ağızlarından da işittik. Bizim Washington’da bulunduğumuz günlerde Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle verdiği sekiz yüz kişilik bir kabul resminde ve ayrı bir vesile ile de yüz kişilik bir ziyafette, Bay Münir’in bütün Washington sosyetesini tarafından ne derece sevildiğini ve sayıldığını gördük. Karaktere büyük kıymet veren Amerikalıların, Bay Münir’in yüksek meziyetlerini takdir etmemeleri mümkün değildi.”¹⁵

2. Ekrem KÖNİG Olayı

Ekrem König olayı Türk basınına 1939 yılı başlarında yansımıştır¹⁶. Bununla birlikte olayın başlangıcı 1938 yılı Mart ayına kadar gider. 3 Mart 1938 tarihinde Washington’daki Türk Büyükelçiliği’ne bir bilgi ricası gelir. Furness-Withy Ulaştırma Şirketi Washington’daki Türk Büyükelçiliği’ne kendilerinin Kanada’dan Akdeniz limanlarına hizmet sağlayan bir şirketin New York acentası olduklarını, Kanada Araba ve Döküm Şirketi’nin (Canadian Car and Foundry Company) hazırlamakta olduğu ve İstanbul’a sevk edilecek toplu uçak siparişinin ısrarla gerçekleştirilmesini istediklerini belirtir. Kendilerinin ise bir süredir bu sevkiyatın rotasını kimin kontrol edeceği ile ilgili bilgi almaya çalıştıklarını belirterek bu işi yürütmede kiminle iletişim kuracakları konusunda kendilerine bilgi verilmesini rica eder¹⁷. Bu yazıya Elçilik Birinci Sekreteri Reşid Anamur, 10 Mart tarihinde “Kanada’dan satın alınan uçaklarla ilgili hiçbir bilgimiz yok” şeklinde cevap verir. Bu tarihten sonra Amerikalı yetkililerin de durumu farketmesi üzerine Erteğün Haziran başında Türkiye’yi bilgilendirecektir¹⁸.

Türk elçiliğine Mart başında gelen bu telgrafın ardından 30 Mart 1938 tarihinde İstanbul’daki Amerikan Elçiliği, Elçilik Ticari Ataşesi Gillespie’nin de New York’tan geçerken 50 Grummond uçağının Türkiye için Kanadalı Araba ve Döküm Şirketi tarafından parçalarının birleştirildiğini henüz öğrenmiş ve bunu Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na bildirmiştir. Ayrıca Amerikan Elçiliği Amerikan Dışişleri’ne dikkatli incelemelerinin Türkiye tarafından böyle bir siparişin yapılmadığını ortaya çıkardığını da eklemiştir. Bunun üzerine 23 Nisan’da Amerikan Dışişleri Bakanlığı İstanbul’daki elçiliğe, Kanada şirketine Grummond uçak parçalarının dışarıya çıkarılması için gerekli izinlerin verildiğini, şirketin

15 Fatma Selma Erteğün Göksel Arşivi, no. 74/2.

16 Cumhuriyet (8 Ocak 1939), s. 1; a.g.g. (9 Ocak 1939), s. 1; a.g.g. (10 Ocak 1939), s. 1; Ulus (11 Sonkanun 1939), s. 1; a.g.g. (15 Ocak 1939), s. 1.

17 Washington Büyükelçiliği Arşivi, 1938 Klasörü, 3 Mart 1938.

18 Washington Büyükelçiliği Arşivi, 1938 Klasörü, 10 Mart 1938; Mete Tunçay, “Ekrem König’in Uçak Kaçakçılığı, -Sinan Kunalp’in İleri Sürdüğü Gibi- Milliyetçiler Adına mı, Yoksa Cumhuriyetçiler Hesabına mı Yapılmıştır?”, *Tarih ve Toplum*, C. 10, S. 60, İletişim Yay., İstanbul, Aralık 1988, s. 8.

siparişi kesinlikle Türkiye'nin yaptığını ve uçakların bir kısmının rotada olup çöktan Atlantik Okyanusu'nu geçtiğini bildirmiştir. Gerçekten de Amerikan Dışişleri durumun bir sahtecilik olduğunu tespit edene kadar uçakların kırk tanesi İspanya'ya gönderilmiştir. Bu bilgi nedeniyle Amerikan Dışişleri 30 Mart tarihli telgrafın son cümlesinde belirtilen "*siparişleri Türkiye'nin vermediği*" ile ilgili bilginin hâlâ doğru olup olmadığını tekrar sormuştur. Amerikan Elçiliği, 7 Mayıs'ta Türk Dışişleri Bakanlığı'na durumu sormuş ve Bakanlığın Kanada şirketinden hiçbir FF- 1 tipi uçak almadığını resmî olarak söylediğini Amerikan Dışişleri'ne belirtmiştir. Bunun üzerine Amerikan Dışişleri Bakanlığı 14 Mayıs'ta İstanbul'a siparişte kullanılan ve Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp ile Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ağâh Aksel'in imza ve mühürlerini taşıyan belgelerin tamamının kopyalarını göndermiştir¹⁹.

Amerika'da ise olayın ilk farkına varanlardan Amerika Silah ve Cephane Kontrol Şefi Joseph C. Green, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Birimi Başkanı Wallace Murray'ye danıştıktan sonra Kanada aracılığıyla İspanya'ya uçak satma girişimiyle ilgili bilgi vermek üzere 10 Haziran 1938'de Münir Ertegün ile meseleyi görüşmüş ve kendisine bu girişimde kullanılan belgelerin kopyalarını sunmuştur. Green ayrıca bu belgelerin bir kopyasını da Türk Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş ve meselenin şu anda soruşturulmakta olduğunu öğrenmiştir. Ertegün Green'in söyledikleriyle çok ilgilendiğini, belgelerin sahte olduğunu tahmin ettiğini, meselenin hükümeti için büyük önem arz ettiğini ifade etmiştir. Ertegün Green'den durumla ilgili gerçekleri özetleyen raporu ve uçakları Türk Hükümeti tarafından sipariş edilmiş gibi gösteren belgelerin kopyalarını kendisine vermesini rica etmiştir. Bu rica üzerine Green raporun bir kopyasını gayri resmi olarak Ertegün'e göndermiştir. Görüşme sırasında Ertegün olayın kendisine bir yıl önce yaşamış olduğu benzer bir başka olayı hatırlattığını söylemiştir. Bir Amerikalı, elçiliği arayarak Türk Hükümeti'nce satın alınmış gibi görünecek ama aslında Cumhuriyetçi İspanya limanına yön değiştirecek uçaklar için kendisinden gerekli belgelerin temini konusunda yardım istemişti. Ertegün teklifi öfkeyle reddetmişti²⁰.

Green ile görüşmesinden beş gün sonra (15 Haziran 1938) Ertegün, bu kez Green ve Green'in yardımcısı Yost ile meseleyi görüşmek üzere tekrar biraraya gelmiştir. Görüşmede Ertegün konunun Türkiye açısından ciddi bir sorun olduğunu ve bu konuda hükümete geniş çaplı bir soruşturma yapılmasını isteyen bir telgraf gönderdiğini söylemiştir. Soruşturmayı kolaylaştırmak için yapılması gereken her şeyi yapmak istediğini belirten Ertegün, Green'den Türkiye'de bu sahteciliğe karışmış olabilecek kişi ya da kişilerin kimliği ile ilgili ellerinde bilgi varsa kendisiyle paylaşmasını istemiştir. Bunun üzerine Yost, belgelerdeki imzaların sahte olduğu varsayımına dayanarak meseleyi

19 NARA, Microfilm 1224, Roll 1, 22 Mart 1939.

20 Foreign Relations of the U.S. (bundan sonra FRUS), 1938 (General) Volume I, 10 Haziran 1938, ss. 348-349.

aydınlatabilecek kayıtlarda Türkiye’de ismi geçen tek kişinin American Export Lines adlı bir nakliye şirketinin İstanbul’daki acentası olduğunu söylemiştir. Elleriindeki bilgiye göre Türk olduklarını bildikleri bu kişi sahtecilik işine karışmış olabileceği gibi bu işin kurbanı da olmuş olabilirdi. Ertegün daha önceki konuşmalarından sonra Namstrad isimli bir Yunanlının da meseleye karışmış olabileceğinin aklına geldiğini, çünkü Namstrad’ın geçen yıl birçok kez kendini Amerikan uçak üreticilerine karşı Türk Hükümeti’nin ajanı gibi göstermeye çalıştığını söylemiştir. Ertegün birkaç gün içinde bununla ilgili tüm bilgiyi kendisine gönderebileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Yost kısa bir süre önce Türkiye’ye uçak motoru satmak için bir izin başvurusu aldıklarını, sevkiyat kısmında Namstrad adının yazılı olduğunu, fakat kendilerine izin verilmediğini ve şu anda da olayın gerçekliğinin araştırıldığını ifade etmiştir²¹.

Ertegün’ün Green ve yardımcısı ile yaptığı görüşmeden yine beş gün sonra 20 Haziran 1938’de Amerika’nın Türkiye’deki büyükelçisi MacMurray Amerikan Dışişleri’ne sahtecilikte kullanılan belgelerin kopyalarının Türk Dışişleri Genel Sekreterliği’ne teslim edildiğini belirtmiştir. Genel sekreterlik bu belgelerin yayımlanmasına Amerikan Dışişleri’nin itirazı olup olmadığını sormuştur. Genel Sekreter ayrıca belgelerdeki imza, mühür vb. şeylerin Türk Hükümeti’nce kullanılan imza ve mühür olmadığına işaret ederek bunların açık bir sahtekârlık olduğunu belirtmiştir. Türkiye’nin resmi haber ajansı da o gün Türk Hükümeti’nin hiçbir uçak sipariş etmediğini, uçak alımıyla ilgili bütün siparişleri yalnızca Washington’daki Türk Büyükelçiliği vasıtasıyla yaptığını, bu konuda yetkili başka hiçbir kurum ya da kişi olmadığını, bunun tersini iddia eden görüşlerin yanlış olduğunu duyurmuştur²². Genel Sekreterin belgelerin yayımlanması talebine Amerikan Dışişleri 23 Haziran’da elçi MacMurray’ye gönderilen telgrafla cevap vermiş ve cevapta belgelerin yayımlanmasına hiçbir itirazlarının olmadığını belirtmiştir²³. Bu tarihlerde Hariciye Vekâleti’nin Amerika’dan yayımlamak üzere talep ettiği sahte imza ve mühürleri de içeren belgeleri yayımlamadığını, hatta meselenin basına sızdırılmadığını, yalnızca üstü kapalı bir şekilde bazı kimselerin Türk Hükümeti’nin adını kullanarak yurt dışında sahtekârlık yaptığını, fakat hükümetin bunu vaktinde haber alarak ilgilileri uyardığını belirten bir tebliğ yayımlamakla yetindiğini belirtelim. İlerleyen günlerde ise Türkiye Hatay meselesiyle uğraşmış, bunu Atatürk’ün ölümü takip etmiştir. Dolayısıyla mesele 1939 Ocak ayına kadar basında yer almamıştır²⁴.

Amerika İstanbul’daki elçisi aracılığıyla Türk Dışişleri ile durumu görüşürken diğer taraftan da uçak parçalarını toplayıp gönderecek şirket ile ilgili olarak Kanada’nın da bilgisine başvurmuştur. Siparişlerin Türk

21 FRUS 1938 (General) Volume I, 15 Haziran 1938, ss. 349-350.

22 FRUS 1938 (General) Volume I, 20 Haziran 1938, ss. 350-351; Tunçay, *a.g.m.*, s. 8.

23 FRUS 1938 (General) Volume I, 23 Haziran 1938, ss. 352-353.

24 Kunalalp, *a.g.m.*, s. 7.

Hükümeti'nce yapıldığının reddedilmesi de dâhil olmak üzere konuyla ilgili bütün bilgiler gizli bir şekilde Kanada Dış İlişkiler Hukuk Müşaviri John E. Read'e sunulmuştur. Read, son gelişmelerle yakından ilgilendiğini ifade ederek Dışişleri ile yazışmaların konusu olan siparişlerin gerçek olmadığını artık kendisine net bir şekilde gördüğünü ve ellerindeki kanıttan da bu siparişin Türk Hükümeti'nin adını ve saygınlığını kullanmak isteyen yetkisiz kişilerce yapıldığı sonucuna vardığını söylemiştir. Read ayrıca kendilerinin de bir soruşturma yaptıklarını fakat henüz kesin bir bilgi edinilemediğini söylemiştir. Kanada Hükümeti'nin bundan sonra çok daha dikkatli olacağını, belgelerin Türk Hükümeti'nden gelen gerçek belgeler gibi görüldüğünü, aksi halde böyle bir şey yapmayacaklarını belirtmiştir²⁵.

Amerikan Dışişleri Kanada'nın yanı sıra savaş uçaklarının asıl varış noktası olan İspanya ile de konu ile ilgili olarak yazışmalar yapmıştır. Dışişleri Bakanlığı, İspanya büyükelçilik danışmanı Thurston'a 25 Haziran'da gönderdiği telgrafta Kanadalı şirketin birleştireceği uçak parçalarının Türkiye'ye satılacağını söylediğini, fakat yapılan soruşturmanın sonunda Türkiye'nin uçak sipariş etmediğinin anlaşıldığını ve siparişlerin sahte olduğunu söylemiştir. Bu konuyla ilgili çıkış izinleri iptal edilmiş, sonraki başvurular da reddedilmiştir. Dışişleri Bakanlığı ve Kanada Hükümeti'nin de soruşturmayı takip ettiği belirtilmiştir²⁶.

Ertegün Green'den aldığı belgelerin bir kopyasını Ankara'ya gönderdiğini ve kapsamlı bir soruşturma yapıldığını bildirmek için 16 Eylül 1938'de Alling'i aramıştır. Soruşturma Hamdi Ekrem adında bir kişinin Türk Dışişleri Bakanlığı Protokol birimindeki Ruhi (Bozcalı) adlı küçük rütbeli bir yetkilinin yardımıyla bu işi yaptığını ortaya çıkarmıştır. Ekrem soruşturmayı öğrenmiş ve Fransa'ya kaçmış, fakat Türkiye iadesini Fransa'dan talep etmiştir. Kanadalı şirket Türk yetkililerine siparişi doğrulamak için telgraf göndermiştir, ancak telgraf Ruhi tarafından alıkonularak Ekrem'e teslim edilmiştir.²⁷

3. König Olayının Türk Hükümeti Üzerindeki Yansımaları ve Amerikan Konsolosluğunun Bu Yansımalara İlişkin Yorumu

Atatürk 10 Kasım'da vefat etmiş ve ertesi günü İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçilmiştir. Aynı gece Celal Bayar kabinesi istifasını sunmuştur. Fakat kimse kabinede değişiklik beklemediği için bunu olağan bulmuştur. Bununla birlikte ertesi gün Celal Bayar kabineyi açıkladığında önceki kabinenin iki seçkin üyesi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kabine dışında tutulduğu görülmüştür. Amerikan Elçiliği bu kişilerin bakanlıklarının düşürülmesinin nedeninin İsmet İnönü'nün bu kişilere şahsi

25 FRUS 1938 (General) Volume I, 24 Haziran 1938, s. 353.

26 FRUS 1938 (General) Volume I, 25 Haziran 1938, s. 353.

27 NARA, Microfilm 1224, Roll 1, 22 Mart 1939.

düşmanlığı olduğunu bildirmiştir. Uçak skandalıyla muhtemel bir bağlantı olduğunu gösteren bir şey bulunmadığını da ilave etmiştir. 28 Aralık'ta iki bakan daha istifa etmiştir. Bunlar Ekonomi ve Milli Eğitim bakanlarıdır. 3 Ocak 1939'da ise Adalet Bakanı istifa etmiştir. Bu arada *Cumhuriyet* gazetesi Adalet Bakanı'nın görünüşte Türkiye'nin satın aldığı uçaklarla ve bunların İspanya'ya gönderilmesiyle ilgili büyük uluslararası dolandırıcılığı geçen bahardan beri soruşturmakta olduğunu duyurmuştur. Gazete, Ekrem ve Ruhî'nin bu dolandırıcılıkta oynadıkları role de değinerek dolandırıcılıkta kullanılan belgelerin resimlerini yayımlamıştır. Bu, belgelerin ilk kez yayımlanışıdır. Hâlbuki Amerikan Dışişleri Bakanlığı Türkiye'den gelen belgelerin yayımlanma ricasını 23 Haziran 1938'de yani basında görünmesinden altı ay önce kabul etmiştir. Basın ayrıca soruşturmanın başlamasında yalnız kendisine güvenilen elçi Münir Erteğün'ün sağlayacağı belgelere dayanılarak soruşturmanın yapılacağını vurgulamıştır.

Siparişte imzası taklit edilen Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp 7 Ocak 1939'da istifa etmiştir. Başbakan Celal Bayar, istifanın skandalın doğrudan sonucu olduğunu itiraf etmiş, fakat Özalp'in kendisinden şüphelenilmediğini, Özalp'in soruşturmayı kolaylaştırmak amacıyla istifa ettiğini söylemiştir. 25 Ocak'ta da Celal Bayar istifa etmiştir. Kısacası Amerika'nın bu konudaki görüşü Milli Savunma Bakanı hariç kabine istifasıyla uçak skandalı arasında bir bağlantının olmadığı yönündedir. İsmet İnönü iyi bir fırsat bulduğunda hükümeti değiştirmeye zaten kararlıdır. İnönü bunu herkesin ve hatta kendisinin de beklediğinden daha erken bir zamanda uçak skandalını iyi bir bahane olarak kullanarak gerçekleştirmiştir²⁸.

Skandal Türk basınında 1939 Ocak ayının başlarında görülmüştür. 8 Ocak 1939 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, bir süre önce Ekrem König adında birinin Hariciye ve Milli Savunma Vekili'nin imza ve mühürlerini taklit ederek Amerika'dan Türkiye için uçak satın alıp Cumhuriyetçi İspanya'ya gönderme teşebbüsünde bulunduğu anlatılmaktadır. Haberde Washington büyükelçisi Mehmet Münir Erteğün'nün durumu yazıyla bildirmesi üzerine meselenin anlaşıldığı ve bu sahtekârlıkla ilgili tahkikatın devam ettiği belirtilmektedir²⁹.

Ekrem König olayının tartışma konularından biri de şuydu: Uçaklar İspanya'daki Cumhuriyetçilere mi yoksa Franco kuvvetlerine mi gönderilmeye teşebbüs edilmişti? Sinan Kunalp yazısında uçakların Milliyetçiler denilen Franco kuvvetlerine gönderilmek istendiğini belirtmiştir. Almanya'da eğitim gördükten sonra I. Dünya Savaşı'nda Alman zabitlerin yanında istihbarat işlerinde çalıştırılan König, savaş sona erince ticarete atılmıştı. König, ticari faaliyetlerinin yanı sıra Ankara'daki yakın çevrelerle de ilişkilerine özen göstermekteydi. 1930'ların ortalarında işleri bozulmaya başlayan König, Almanlarla ilişkileri sayesinde 1936 yılında Paris'te perde arkasında faaliyette

28 NARA, Microfilm 1224, Roll 1, 22 Mart 1939; *Cumhuriyet* (18 Ocak 1939), s. 1.

29 *Cumhuriyet* (8 Ocak 1939), s. 1.

bulunan bir Alman komitesiyle temas etmişti. Bu komitenin amacı İspanya'daki Franco kuvvetlerine silah sağlamaktı. Silah ambargosu nedeniyle alıcı olarak Milliyetçiler görünemediklerinden satışın üçüncü bir ülke üzerinden yapılması gerekmektedir. Kunalalp'e göre bu tür ilişkiler içerisinde olan König Kanada'dan 50 bombardıman uçağının Franco kuvvetlerine gönderilmesi işini üstlenmişti. Mete Tunçay ise uçakların Cumhuriyetçi hükümete satılmak istendiğini belirtmiştir. Tunçay, yazısında, 10 Ocak 1939'da yapılan CHP Meclis Grup toplantısında Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun ifadelerine yer vermiştir. Saraçoğlu 1938 Haziran ayının ilk günlerinde Franco İspanya'sının Türkiye temsilcisinin Hariciye Vekâleti'ne müracaat ederek uçak yüklü vagonların Amerika'dan hareket ettiğini ve bunların Türk Hükümeti'ne ait olduğunu iddia edildiğini söylemiş, durumun doğru olup olmadığını sormuştur.

Bazı gazetelerin de Kunalalp'in iddiasına uygun olarak haber yapması üzerine baştan itibaren uçakların Cumhuriyetçi Hükümete gönderilmeye çalışıldığını yazan *Cumhuriyet* gazetesi Franco Hükümeti'nin Türkiye mümessili Guilio Palenzia'nın açıklamasına yer vermiş ve Palenzia -Tunçay'ın bahsettiğine uygun olarak- bahsi geçen uçakların Franco ordusuna ait olmadıklarını, durumu Türk Hükümeti'ne 1938 Haziran ayında ihbar ettiğini belirtmiştir. Tunçay mahkeme sırasında uçakların Cumhuriyetçi Barselona Hükümeti'ne verildiğinin ve işin içinde Leokatz adlı bir kişinin olduğunu ortaya çıktığını da belirtmektedir. Leokatz, İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçilere silah temin eden Moskova ile bağlantılı bir mafya lideri olarak bilinmekteydi ve König onunla çalışmıştı³⁰.

İlerleyen günlerde Dâhiliye Vekili Refik Saydam yazılı bir açıklama yaparak olayı detaylı bir şekilde açıklar. Harp silahı üreten fabrikalarda her altı ayda bir yapılan mutat kontroller sırasında Türkiye adına sipariş edilen çok sayıda uçak fabrikanın dikkatini çekmiş ve fabrika Washington elçisinden bilgi istemiştir. Elçi Ertegün de böyle bir siparişe ilgili bilgisi olmadığı için durumu Hariciye'ye bildirmişti. Yeni Sabah gibi bazı gazetelerde uçak skandalına bazı devlet eski görevlileriyle mebusların da karıştığına dair haberler üzerine soruşturmayı yürüten Ankara Cumhuriyet Başsavcısı Baha Arıkan da yazılı bir açıklama yaparak bu haberlerin soruşturulduğunu ve hiçbir kanıtı dayanmadığının ortaya çıktığını ifade etmiştir. Burada Arıkan'ın, olayı 1938 yılı Haziran ayından beri soruşturmakta olmalarına rağmen dava açılmasının sekiz ay gecikmesinin sebebi olarak König'in firari olmasını gösterdiğini de belirtelim³¹.

Skandalın Türk Basınına yansımalarıyla birlikte Amerikan basınında da konuyla ilgili makaleler görülmüştür. 4 Mart 1939 tarihli *Times-Herald*

30 Kunalalp, *a.g.m.*, ss. 6-7; Tunçay, *a.g.m.*, s. 8; *Cumhuriyet* (9 Ocak 1939), s. 1; Sadun Tanju, *Doludizgin Milliyet'in Kurucusu Ali Naci Karacan: Bir Gazetecinin Hayatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 120.

31 *Cumhuriyet* (10 Ocak 1939), s. 9; *Cumhuriyet* (17 Ocak 1939), s. 1,9.

gazetesinde Robert G. Nixon skandalın Başbakan ve Milli Savunma Bakanı de dâhil olmak üzere toplam sekiz Türk bakanının ayağını kaydırıldığını, kabinenin düşüşünün skandalla bağlantılı olduğunu iddia etmiştir. Bu makale üzerine Amerikan Dışişleri makalesi Ankara'daki Amerikan elçisi Murray'ye göndererek makaledeki iddialarla ilgili elçinin yorumunu sormuştur³².

Ankara'daki Amerikan elçisi kabine değişikliğiyle uçak skandalı arasında öncelik-sonralık ilişkisi haricinde bir ilişkinin olmadığını, Celal Bayar'ın istifası ile uçak skandalı arasında bağlantı olduğunu destekleyecek bir duyum almadıklarını, Bayar'ın istifasının beklenilenden önce gerçekleşmesi dışında sürpriz olmadığını belirtmiştir. Fakat Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp'in istifasında durumun farklı olduğunu, çünkü Özalp'in soruşturmayı kolaylaştırmak için devlet bakanı olarak istifa ettiğinin belirtildiğini söylemiştir. Bu noktada elçilik sadece Milli Savunma Bakanı'nun istifasının skandalla ilişkilendirilebileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla elçilik uçak skandalıyla Türkiye'deki siyasi gelişmeler arasında sebep-sonuç ilişkisinin bulunmadığı görüşündedir. Bu tarihlerde Başvekil Celal Bayar da parti grubunda Kazım Özalp'in istifa sebeplerini açıklamaktadır. Bayar, geçen celsede sahtekârlık meselesinin nasıl meydana geldiğine dair açıklama yapılırken konuşmacılardan birisinin Milli Savunma Vekilinin imza ve mühürlerinin taklit edilmesi suretiyle yapılan bu sahtekârlık üzerinde adliyenin sürdürdüğü tahkikatın tam bir serbestlik içinde yürütülmesi için Milli Savunma Vekilinin çekilmesi gerekliliğinden bahsettiğini söyledi. Milli Savunma Vekili Kazım Özalp'in de sırf muhakemenin selamete yürütülmesini temin etmek amacıyla istifa ettiğini belirtti³³. Amerikan Elçiliği Dışişlerine daha önce pek çok kez Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün hükümetten kendisine antipatik gelen öğeleri kaldırma gibi bir yöntem izlediğini ve hükümetinin dürüstlük ve doğruluğa dayandığını vurgulamak istediğini belirtmiştir. Elçi'ye göre İnönü'nün uçak skandalına bir iç mesele olarak kasıtlı bir şekilde önem vermesinin nedeni bu tür skandallarda yer alan kişi veya faaliyetlere karşı kararlı kampanyasıyla halkın ilgisini çekecek ve hükümetin itibar ve saygınlığını sürdürmesini sağlayacak olmasındandır³⁴.

Elçinin bu görüşlerine benzer düşüncelere anılarında Hilmi Uran da yer vermektedir. Hilmi Uran İsmet Paşa'nın Hasan Saka ile kendisini köşke çağırıldığını ve konuşmasına hiçbir başlangıç yapmadan Celal Bayar'ın hükümetten istifa edeceğini kendilerine söylediğini anlatmaktadır. Hilmi Uran o sırada ortada bir sebep olmadığı için buna çok şaşırılmış ve gayri ihtiyari "niçin efendim?" diye sormuş; İnönü bu soruyu ciddiye almayarak "birbirleriyle geçinemiyorlar, kabine allak bullak" diyerek cevap vermiştir. Uran'a göre bu hazırlıksız verilmiş bir cevaptır ve tatmin edici de değildir. İnönü böyle yaparak Celal Bayar'ı istifaya davet ettiği için parti grup başkanları olarak Hilmi Uran ve

32 NARA, Microfilm 1224, Roll 1, 22 Mart 1939.

33 Cumhuriyet (18 Ocak 1939), s. 1,7.

34 NARA, Microfilm 1224, Roll 1, 2 Mayıs 1939.

Hasan Saka'yı bu istifadan önceden haberdar etmek istemiştir. Celal Bayar bu görüşmenin ertesi günü istifasını sunmuştur³⁵.

İsmet İnönü 1937 yılının sonlarına doğru başbakanlıktan ayrılmak durumunda kalmış ve yerine Celal Bayar atanmıştı. Temelinde ekonomi politikasındaki yaklaşımların yattığı İsmet İnönü ile Celal Bayar arasında anlaşmazlık 1930'lu yılların başlarına uzanmaktaydı³⁶. İsmet İnönü de hatıralarında uçak kaçaklığı skandalına daha sonra İmpeks ve Denizbank gibi skandalların da eklendiğini, hükümetin otoritesinin bu skandallar ve bunları takip eden çekilmelerle her gün zayıfladığını belirtirken asıl meselenin demagojiye fazla yer vererek başlamış olan Celal Bayar'ın mali ve iktisadi politikasının hiçbir hesaba dayanmaması olduğunu söylemektedir³⁷.

Birçok boyutları olan Ekrem König skandalı, dönemin diğer davalarından sonuçları itibariyle farklılık göstermektedir. Örneğin Muhittin Üstündağ davası, dönemin sorumlu yöneticilerine yönelikken König davası doğrudan hükümetle ilgili bir sonuç doğurmuştur. Bu skandal Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Erteğün'ün ihbarıyla ortaya çıkmıştır. Erteğün'e gelen bilgi ricası ile şüphelenilmeye başlanmış ve durumun Türkiye ve Amerika nezdinde soruşturulması neticesinde bir sahtecilik olduğu anlaşılmıştır. Asım Us hatıralarında bu işin Haziran ayında meydana çıktığını belirtmektedir. Bununla birlikte Amerikan Arşiv belgelerine göre meselenin 1938 yılı Mart ayı sonunda yapılan yazışmalar sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Amerika 1938 yılı Haziran ayında Türkiye'nin belgelerin kopyalarının kendilerine gönderilme ve yayımlanma isteğini kabul etmiş, fakat bu belgeler yaklaşık 6 ay sonra 1939 Ocak ayında Türk gazetelerinde görülmüş ve gazete haberlerine de ilk defa bu tarihlerde yansımıştır. Dolayısıyla bu sahtecilik bir süre örtbas edilmiştir. Diğer taraftan İsmet İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra ülkede otorite boşluğu yaratmaması ve iktidarının önünde bir engel oluşturmaması için kendisine muhalif unsurları yavaş yavaş tasfiye etmiştir. Son olarak Atatürk'ün İnönü yerine başbakanlığa tercih ettiği Celal Bayar da bunun son halkası olmuştur. Ekrem König skandalını kovuşturma kampanyası da yine bu sürecin bir parçasıdır³⁸.

35 Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 290-291.

36 Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, ss. 377-378, 394.

37 İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)* Cilt I, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 256.

38 Koçak, *a.g.e.*, ss. 206; Asım Us, *Hatıra Notları*, Haz. İsmail Dervişoğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 313, 316; Tanju, s. 121; Mete Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, Ankara, Mart 2012, s. 75.

Sonuç

Savaşı sona erdiren barış antlaşmalarındaki dengesizlikler Avrupa'da yeni bloklara sebep olmuş ve dünyayı yeni bir dünya savaşına götürmüştür. II. Dünya Savaşı'nın bir provası niteliğinde olan İspanya iç savaşının genel nedenleri ayrıcalıklı kesimin sebep olduğu toplumsal yapı, kilisenin rolü, ülkenin ekonomik gelişmelere ayak uyduramaması ve ülke içinde kurulan çok çeşitli radikal örgütlenmelerdir³⁹. Bu iç savaşın blokların oluşumunda, özellikle Roma-Berlin mihverinin oluşumunda etkili olduğu söylenebilir. Zira bu iç savaş, Nazi Almanya'sı ile Faşist İtalya'nın yakınlaşmasını hızlandırmıştır. Bu yönüyle savaş öncesinde blokların birlikte mücadelelerine sahne olan savaş öncesi provası gibidir⁴⁰.

İspanya iç savaşının mücadele alanlarından birisi de silah yardımıdır. Türkiye, iki savaş arası dönemde yönünü yavaş yavaş Batı'ya çevirmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başında patlak veren İspanya iç Savaşı'nda izlediği politikada da bu Batı'ya yönelik tutumunu sürdürmüştür. Türkiye'nin buradaki konumu karışmazlık komitesinin kararı gereği İspanya'ya hiçbir savaş malzemesinin gönderilmemesi doğrultusundadır. Bununla birlikte iç savaş devam ederken ortaya çıkarılan ve Türkiye'nin adının karıştığı bir uçak yolsuzluğu uluslararası arenanın hareketlenmesine neden olmuştur. İmza ve mühür sahtekârlığıyla yapılan bu yolsuzlukta Türkiye adına İspanya'daki cumhuriyetçi hükümete uçak gönderilmeye çalışılmıştı. Ekrem König olayı sadece uluslararası arenayı sarsmamış, zaten yolsuzluklarla sarsılan Türk iç politikasını da oldukça etkilemiştir. Muhittin Üstündağ, Denizbank, İmpeks, Satie olayları Celal Bayar hükümetini yıpratmış, Ekrem König olayının çıkması ise uluslararası boyutları olan bir sahtecilik olması nedeniyle hükümetteki değişimi hızlandırmıştır. Hükümeti sarsan bu skandallara İsmet İnönü'nün geçmiş yönetimden hesap sorma ve kendisine muhalif unsurları tasfiye etme ve kendi cumhurbaşkanlığı döneminde tabi ki huzur ve güven ortamı oluşturma çabası da eklenince hükümetteki değişim kaçınılmaz olmuştur. Ekrem König olayının ortaya çıkarılmasında en büyük pay şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti'nin Amerika'daki ikinci büyükelçisi Mehmet Münir Erteğün'e aittir. Mehmet Münir Erteğün sadece Türkiye'de değil Amerika'da da kendisine sonsuz güvenilen bir diplomattı. Dürüstlüğü ve çalışkanlığı bunun en büyük sebeplerindendir. Zira Erteğün kendisine verilen görevi yorulmak bilmeden bütün yolları deneyerek sonuna kadar yerine getiren bir görev adamıydı. Ekrem König olayında da Münir Erteğün hükümetin gözü kulağı olmuştur. Erteğün bu gergin uluslararası ortamda ABD'li yetkililerle görüşmeler yapmış ve meseleyi sürekli takip ederek Türk Hükümeti'ni bilgilendirmiştir⁴¹.

39 Uyanık, *a.g.t.*, ss. 36-37.

40 Uyanık, *a.g.t.*, s.48.

41 Fatma Selma Erteğün Göksel Arşivi, no. 74/2; Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 259.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

BCA, 30-10-0-0-59-399-6, 11.11.1937.

Fatma Selma Erteğün Göksel (Münir Erteğün'ün Kızı) Aile Arşivi. NARA, Microfilm 1224, Roll 1.

Washington Büyükelçiliği Arşivi, 1938 Klasörü, 3 Mart 1938.

II. Resmi Yayınlar

FRUS 1938 (General) Volume I, 15 Haziran 1938, ss. 349-350.

III. Süreli Yayınlar

Ulus

Cumhuriyet

IV. Kitaplar

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Alkım Yay., İstanbul, 2007.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967.

CASANOVA, Julián, *İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 2012.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

DEMİREL, Yücel, *Atatürk Belgeler, Elyazısıyla Notlar, Yazışmalar*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2017

İNÖNÜ, İsmet, *Defterler (1919-1973) Cilt I*, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

KOÇAK, Cemil, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt I, İletişim Yay., İstanbul, 2012.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2002.

- TANJU, Sadun, *Doludizgin Milliyet'in Kurucusu Ali Naci Karacan: Bir Gazetecinin Hayatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- TUNÇAY, Mete, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, Ankara, Mart 2012.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap (Birinci Bölüm)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih 1789-2014*, Der Yay., İstanbul, 2015.
- URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- US, Asım, *Hatıra Notları*, Haz. İsmail Dervişoğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.
- UYANIK, Eyüp, *Türkiye- İspanya İlişkileri (1923-1939)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.
- UZGEL, İlhan, *İspanya İç Savaşı kutusu*, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1*, İletişim Yay., İstanbul, 2012.

V. Makaleler

- BİRLİK Gültekin K., "İspanya İç Savaşı'nda (1936-1939) Türkiye'nin Dış Politikası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 12 S. 24, Ankara, (Güz 2016), 122-155.
- TUNÇAY Mete, "Ekrem Konig'in Uçak Kaçakçılığı, -Sinan Kunalp'in İleri Sürdüğü Gibi- Milliyetçiler Adına mı, Yoksa Cumhuriyetçiler Hesabına mı Yapılmıştır?", *Tarih ve Toplum*, C. 10, S. 60, İletişim Yay., İstanbul, Aralık 1988.
- KUNERALP Sinan, "İspanya İç Savaşı'nda Uçak Ticareti ve Ekrem Köniğ", *Tarih ve Toplum*, C. 10 S.60, İletişim Yay., İstanbul, Aralık 1988.

EK

Elçi MacMurray'nin ABD Dışişlerine istifalarla ilgili gönderdiği yazı.

TELEGRAM RECEIVED

REB 1-1839

FROM GRAY

Istanbul

Dated January 18, 1939

Rec'd 2:14 p. m.

867.00/3067

Secretary of State,
Washington.

5, January 18, 4 p. m.

General Kazımozalp resigned day before yesterday as Minister of National Defense and was succeeded by Naci Tinaz a retired General. At a meeting of the Peoples Party yesterday the Prime Minister made the statement that the former Minister had resigned in order that the investigation of the scandal in connection with the use of the Turkish Government's name in the purchase of airplanes for Spain (see Department's press release No. 524 of October 28) might be carried on "in an atmosphere of complete freedom."

MACMURRAY

WVC
DDM

N/O